

Pojav intelektualcev in univerz v zahodni Evropi

TOMAŽ BARBEK

Pojav univerz v srednjeveški Evropi je proces, ki je neposredno vezan z nastankom srednjeveških mest. Eden najpomembnejših dejavnikov za razvoj mest je trgovina in z njo povezana dejavnost, ki ob koncu antičnega obdobja oziroma v zgodnjem srednjem veku skoraj izgine. Na ponoven razcvet trgovine je srednjeveška Evropa, z izjemo Bizantinske države, morala počakati vse do križarskih vojn, katere srednjeveški Evropi prinesejo med ostalim tudi množično gibanje ljudi in blaga, do tedaj skoraj nepoznanega večinskemu ruralnemu prebivalstvu evropskega dela zemeljske oble.

Prav razvoj in razcvet srednjeveških mest prinese družbeni strukturi srednjeveških družb poleg treh obstoječih redov:¹

- tisti, ki molijo (oratores),
- tisti, ki se vojskujejo (bellatores),
- tisti, ki delajo (laboratores),

neko novo družbeno skupino, kakršna je bila v tem času sodobni srednjeveški Evropi neznana - rodi se intelektualec in z njim povezana družbena institucija, univerza.

Šolske institucije antičnega obdobja s propadom Rimskega cesarstva skoraj povsod izginejo. Edina izjema je morda Bizantinska država, ki kot dedič helenistične kulture in tradicije tudi ob nastopu krščanstva zadrži svojo visoko organiziranost, ki je v svoji tristopenjski obliki lahko primerljiva z današnjim šolskim sistemom: osnovna, srednja in visoka stopnja. Drugje v Evropi obstaja med antično in srednjeveško šolo radikalen prelom.²

Srednjeveško šolstvo je v svojih začetkih služilo izključno potrebam cerkve. Duhovščina je za svojo reprodukcijo morala zagotoviti pouk za mlade klerike, ki so morali za opravljanje duhovniške službe poznati vsaj minimum znanj, tako literarnih - besedila kakor znanstvenih - izračun velikonočnih praznikov in umetniških - cerkveno petje. Vsa ta znanja so mladi regruti duhovniškega stanu pridobili v cerkvi, večinoma v oralni obliki na osnovi pomnjenja in seveda v latinskem jeziku. Prav iz duhovniških in meniških vrst se povzpnejo ljudje, kot ALKUIN, minister Karla Velikega, v katerem lahko prepoznamo prednika intelektualcev, ki se pojavijo v prihodnjih stoletjih.

S pojavom trgovskih vezi z vzhodom se poleg eksotičnih tkanin, začimb, dišav in ostalih materialnih dobrin uvaža tudi intelektualno znanje v obliki grško-arabske kulture. Pregarjani heretični kristijani - monofiziti in nestorjanci ter židje so dela klasičnih grških filozofov predali v nasledstvo muslimanskim bibliotekam, katere so jih z veseljem sprejele. Sedaj se vračajo, a predvsem na mirnih, nevojaških stičnih točkah na jugu Italije in v Španiji. S pomočjo prevajalcev, ki so neredko španski muslimani, se arabska ali grška dela znova vračajo evropskemu prebivalstvu in mu odpirajo nova obzorja.

Prav tako ne moremo in ne smemo prezreti samostanskih prepisovalcev, ki so v slogu svojega vodila MOLI IN DELAJ naredili veliko pionirsko delo in omogočili razcvet intelektualne misli na osnovi znanj in dognanj starih antičnih avtorjev.

Človek, katerega delo je, da piše in uči; največkrat oboje hkrati; človek, ki profe-

¹ Georges Duby; Trije redi ali imaginarij fevdalizma, Studia Humanitatis, Ljubljana 1985.

² Philippe Ariès; Otrok in družinsko življenje v starem režimu, Studia Humanitatis, Ljubljana 1990, str. 175-195.

sionalno deluje kot profesor in učenjak, skratka intelektualec, se torej pojavi z nastankom mest.

Intelektualec, ki se pojavi v 12. stoletju, je že profesionalce. Ima svoj vir znanja - stare avtorje, ima tudi svojo tehniko - posnemanje starih avtorjev. Zada pa si težko nalogo - narediti nekaj novega. In prav na osnovi ohranjenih besedil antičnega sveta lahko naredi korak naprej, ali kot nam je zapustil svoje razmišljanje Bernard iz Chartresa:³

"Mi smo palčki, ki smo se povzpeli velikanom na ramena. Zato vidimo dlje in več od njih, a ne zaradi boljšega vida oziroma višje rasti, temveč zato, ker nas oni nosijo in povzdigujejo s svojo veličino."

Čeprav so stičišča med grško-arabsko in evropsko srednjeveško kulturo predvsem južna Italija in Španija, postane središče krščanske kulture Francija. Eni najpomembnejših središč sta nedvomno Chartres in Pariz, ki se nahajata v preseku dveh svetov: severa in juga. Pariz postaja eno najboljših novonastajajočih intelektualnih središč tudi zaradi vse večje moči KAPETINGOV, od 987 nove francoske vladarske rodbine, katerih dedna posest je prav Pariz z okolico. Učitelji in učenci drviijo v katedralno šolo ali na levo obalo Siene, kjer uživajo večjo neodvisnost.

Učitelji profesorji so od cerkvenega šolskega vikarja pridobili pravico do poučevanja. S tem privlačijo študente v svoje domove ali v klavstre Svetega Viktorja in Svete Genovefe.

Pariz dolguje svoj ugled predvsem teološkemu pouku, ki ostaja osnova v hierarhiji šolskih predmetov. Vendar je na vidiku nova smer, filozofija, podprta z aristotelskim doprinosom srednjeveški intelektualni misli: SHOLASTIKA.

V sholastiki skušajo učenjaki predstaviti izročilo in celotno sodobno znanje v obsežnih sintezah. Sholastična metoda hoče z uporabo razuma in filozofije doseči kar se da temeljito razumevanje verske vsebine, da bi tako približala nadnaravno resnico mislečemu človekovemu duhu in tako omogočila sistematičen prikaz vseh verskih resnic. Filozofi torej ne iščejo resnice, ker ta trdno obstaja že od vsega začetka. Za sintezo sholastične misli lahko povzamemo besede ANSELMA IZ CANTERBURYJA:⁴

"Verujem, da bi bolje razumel".

Pojav študentskega življenja v novih šolskih strukturah ni bil vsem povšeči. Medtem ko je za študente Pariz izvir vseh intelektualnih užitkov, kar nam slikovito opiše John iz Salisburija v pismu Thomasu Becketu 1164 leta:⁵ "Srečno je izgnanstvo, kateremu je to mesto ponudilo gostoljubje", je za Svetega Bernarda Pariz mesto, kjer se znanje prepleta z najbolj nemoralnim načinom življenja: kockanjem, vinom in ženskami. Zato Sveti Bernard enači Pariz z Babilonom in pravi: "Pobegnite iz tega Babilona, bežite in se rešite, sebe in svoje duše."⁶

Samostanski šoli daje prednost pred mestno.

Kakšen pa je uraden odnos cerkve do novonastajajoče inteligence, katera izpodbija cerkvenim oblastem njihov absoluten monopol nad znanjem? V tem razmerju se pojavlja podoben problem kot v primeru nastajanja trgovine in trgovskega stanu, ki da kuje dobiček na račun časa. Kopičenje zaloga v pričakovanju lakot, nakup in preprodaja v ugodnem trenutku ter ostalim trgovskim malverzacijam nasprotuje čas cerkve, ki pripada le Bogu in z njim ni mogoče kovati dobička. Podoben problem se izpostavi v zvezi z izobraževanjem na tem pomembnem zasuku zgodovine Zahoda: Ali je mogoče prodajati znanost, ki prav tako pripada le Bogu?

³ Jacques Le Goff; Intelektualci u srednjem vijeku, GZG Zagreb 1982, str. 19.

⁴ Več avtorjev; Zgodovina v slikah 9, DZS, Ljubljana 1977, str. 4278.

⁵ Jacques Le Goff; Intelektualci u srednjem vijeku, GZH Zagreb 1982, str. 30.

⁶ Jacques Le Goff; Intelektualci u srednjem vijeku, GZH Zagreb 1982, str. 27.

Srednjeveška zgodovina, ki jo lahko skoraj enačimo z zgodovino cerkve, na svoji razvojni poti izoblikuje hierarhijo rokodelstev oziroma poklicev, ki se do družbenih sprememb v zvezi z razvojem mestnega življenja le malo spremenijo.

Tabu krvi - zdravniki, tabu nečistosti - kuharji in ob prehodu v denarno gospodarstvo tabu denarja - trgovci predstavljajo cerkvi poklice, ki če že niso prepovedani, so deležni vsaj silne nečastnosti. Sicer se ta indeks rokodelstev spreminja v času in prostoru, a ostane nekje do gospodarskih in družbenih sprememb med 11. in 13. stoletjem skorajda nespremenjen. Prav v tem obdobju se izvrši revizija stališč v zvezi z poklici, največ na osnovi sholastike, ki kot razločevalna metoda sprobrne grobo, manihejsko klasifikacijo predsholastične miselnosti.

Skrb za javno dobro, ki narašča z nastajanjem urbane uprave, ter splošni dvig življenjske ravni sta že posledica spremenjene mentalitete sodobnega človeka in državne uprave nasploh. Delo in garanje nista več razlog za prezir. Uporabljen trud ne opravičuje zgolj izvajanja poklica, temveč tudi prineseni zaslužek. Tako si profesorji novih mestnih šol, ki se v 13. stoletju preobražujejo v univerze, že izplačujejo mezde v različnih oblikah, bodisi od javne uprave bodisi od študentov samih. Plačilo je poslej upravičeno z delom samim, ne pa s prodajanjem znanja. Vendar cerkev v praksi dopušča to novo hierarhijo poklicev, v teoriji pa le stežka popušča tem družbenim spremembam. V tem smislu lahko razumemo tudi REIMSKI KONCIL 1131 leta, ki preprečuje menihom zdravljenje zunaj samostanov. S tem se odpre prostor in možnost za Hipokrata.

V tem času teoloških razhajanj med javnimi šolami in cerkveno oblastjo se v Parizu iz množice prihajajočih študentov izdvaja poseben glas: GOLIARDI.

Mistika, ki zakriva njihov izvor, legende, katerih avtorji so nemalokrat sami, in pa anonimnost večine nam vzbujajo zanimanje, da jih kot nenavadne intelektualce bolje spoznamo.

Goliardi so ne glede na njihov izvor predvsem klateži, tipični predstavniki marginalcev kot plod družbenih sprememb in procesov 12. stoletja. So begunci, brez materialnih sredstev, ki živijo od beračenja.

Da bi zaslužili za golo preživetje, so včasih tudi burkeži, klovnji in komedijanti. Kot takšni se vpletajo v intelektualno pustolovščino. Sledijo učitelju, kateri jim je všeč, menjavajo mesta in s tem sodelujejo v šolskem klateštvu, tako značilnem za 12. stoletje.

Čeprav so hudi kritiki sodobne družbe, ki so si namesto vojaških spretnosti za cilj raje postavili učenje, vsi sanjajo o nekem velikodušnem mecenu, ki bi jim omogočil srečno in brezbrizno življenje. Verjetno bi kljub hudim kritikam raje postali uporabniki družbenega sistema kot njihovi spreminjevalci.

Kockanje, pijančevanje in ljubezenske pustolovščine so najbolj priljubljena tema njihovih besedil. Tudi cerkveni dostojanstveniki, plemiči in celo kmetje, vsi so deležni posmeha in prezira teh marginalcev sodobnega intelektualnega dogajanja.

V 13. stoletju goliardi izginejo. Pregarjani in kaznovani zaradi svojih družbenih kritik ob neuspešnem iskanju svojega prostora na univerzi ali morda zgrabljena priložnost ob kakšnem mecenu so vzroki za njihovo postopno izginjanje iz intelektualnih krogov. Ob tem ne smemo pozabiti, da je vzrok njihovega izginjanja tudi ta, da univerza postane organizirano fiktivno središče intelektualnih ljudi. Prav iz vrst goliardov se dvigne eden najpomembnejših zgodnjih sholastikov, Peter Abelard, ki ob Petru Lombardu predstavlja prvi lik modernega intelektualca - profesorja. Abelardovo delo SIC ET NON in Lombardove SENTENCE predstavljajo temeljno delo srednjeveške sholastike. Na osnovi Abelardovega življenja lahko vsaj nekoliko spoznamo družbena razmerja oziroma odnos med cerkvijo in neodvisnimi intelektualci. Življenjska pot Abelarda, polna nepredvidljivih dogodkov, ga končno pripelje do dvoboja s Svetim

Bernardom. Posledica je Abelardova izolacija v samostanu, kjer pa se počuti kot v neki tuji, nepoznani deželi. Intelektualno raziskovanje in samostansko okolje, tako tradicionalno kot tudi novo meništvo, postajata poslej nezdružljiva. Vse bolj se v mentaliteti teh novih intelektualnih krogov ustvarja zavest: "Nisem delavec z rokami."

Abelard se o svoji karieri izraža s pomočjo vojaškega besednjaka. Zanj je dialektika arzenal, argumenti orožje. Intelektualni boji so zanj turnirji.

Abelardu, ki se zato, da se opredeli, ne loči le od viteškega okolja zaradi nestanovitnosti svojega življenja, temveč še globlje, od klerikalnega stanu svojega časa, delno spodleti, da bi se diferenciral glede na neko drugo okolje: glede na samostansko okolje.

V samostanih, v katere se mora zapreti, ga ne greni samo samostansko življenje, temveč nezmožnost živeti v intelektualnem raziskovanju in učenju, ki sta poslej nezdružljiva s samostanskim učenjem. Okolje intelektualca je mestno okolje. To je smer, kamor njega, učence in posnemovalce nenehno vleče. Ozaveščanje bodočih univerzitetnikov je zgolj vidik ozaveščanja nove mestne družbe.

Ta nova družbena skupina ob tem, da se loči od samostanskega okolja, bolj na splošno potrjuje, da ni zmožna in da se ji upira živeti od česa drugega kakor od svojega posebnega poklica, od svoje lastne vrste dela. Odklonitev ročnega dela in beračenja pa oznanja velike spopade in izbire 13. stoletja.

Prav spopad med beraškimi redovi in posvetnimi duhovniki v 13. stoletju sproži med univerzitetniki zavest o njihovem obstoju. Prepričanje, da ni mogoče pripadati meniškemu redu in univerzitetni korporaciji hkrati, ki ga kot eden prvih nakazuje že Abelard, poslej zaživi v polnem zamahu. Le-to se najbolj pokaže ob prihodu beraških menihov na univerze.

Vprašanje znanosti pri frančiškanih ni izzvalo rezkih prepričanj in za red ni bilo tako središčno kakor vprašanje revščine. A vseeno je bila znanost - šolanje na univerzah - eden izmed ključnih problemov reda po smrti svetega Frančiška.

Svetnikovo stališče je znano. Dopušča sicer pogljobljeno poznavanje Svetega pisma, zato pa pri minoritih obsoja znanost. Njegovo stališče temelji na prepričanju, da je znanost nezdružljiva z revščino. Ta nezdružljivost izhaja predvsem iz tega, da sveti Frančišek vidi v znanosti posest, lastnino, zaklad. V tem prepričanju so ga še okrepili novi videzi, ki si jih je znanost v njegovem času nadela: šolati se na univerzah, imeti knjige je v nasprotju s prakticiranjem uboštva. Utemeljevanje znanosti, ne da bi zanikali duha svojega ustanovitelja, postane dramatično prizadevanje njegovih učencev.

Tako se šele s svetim Tomažem Akvinskim uveljavi odprava ugovora zoper ročno delo tako v prakticiranju beraštva kakor v zvezi z intelektualnim delom. Poslej se brez ovinkov uveljavi potrebna specializacija intelektualnega dela. Univerzitetnik ima svoje rokodelstvo. Drugim naj prepusti skrb za ročno delo - kar ima tudi svojo duhovno vrednost - in naj ne trati časa s tistim, kar ni njegov posel.

Tako je tudi na teoretski ravni legitimiran najpomembnejši pojav delitve dela - utemeljitev specifičnosti univerzitetnika.

Tudi posvetnim učiteljem je pripadlo, da poskusijo ozaveščanju univerzitetnikov dati najbolj nepopustljivo formulacijo.

Dela Sigerja Brabantskega in Boetija iz Dakije postavljajo univerzitetnikovo ozaveščanje v opredelitev posebne vrline, postavljene na vrh etične hierarhije, služi pa za podlago pri razglašanju višjega mesta univerzitetnega statusa. Univerzitetniki, ki jih seveda krepijo razum in njihove intelektualne vrline, povzdigujejo svoj stan nad druge.

Tudi samostanski svet preveva razprava o ročnem delu, in sicer tako staro kot novo meništvo. Menihu - bojevniku starega kova, ki pride v Pariz in poskuša odvrniti študente od javnega šolstva na račun samostanske SCHOLA CHRISTI, se postavi nasproti razsvetljeni opat, ki ob prizadevanju, da bi pobotal samostan in šolo, priznava

koristnost, potrebnost in specifičnost šole in pozdravlja sveto mesto znanosti - Pariz.

Sredi 13. stoletja proces ozaveščanja univerzitetnikov že doseže stopnjo, da smo priča trditvam kot: "Ni boljšega stanu, kot je filozofov stan"⁷ ali "edini modreci sveta so filozofi".⁸ Takšno pojmovanje in razmišljanje seveda vzbuja zgražanje in obsodbo cerkvenih oblasti. Le-te se ne spotikajo več ob nasprotovanju šolski organizaciji sami, temveč jih moti previsoko mesto novih poklicev v hierarhiji družbenih struktur. Prav zato poskuša univerzo podrediti oziroma imeti nad njo vsaj jurisdikcijo tako svetna kot posvetna oblast.

Primer Pariza nam kaže, da je cerkev oziroma škofov pomočnik kanonik-sholastik 1231 leta izgubil pravico nad podeljevanjem licence za učenje.

Le-ta postane poslej stvar univerze in s tem je cerkev izgubila eno temeljnih orožij, s katerim je lahko disciplinirala univerze. Približno sočasno je v primeru Pariza suspendirana tudi svetna, predvsem kraljeva oblast. Komunalne oblasti so tretji nasprotnik univerzitetnim korporacijam. Univerzitetniki so v okrilju mestnega prebivalstva sestavljali moško skupino s krepko skupino samcev in mladih. Duhovniška narava te skupine je bila precej ohlapna, zato igre na srečo, obiskovanje prostitutk, pijačevanje in pretepanje moti prebivalce mestne komune. V primeru Pariza so nasprotja med univerzitetniki in meščani tako silovita, da je morala 1229. leta posredovati celo kraljeva policija.

Edini zaveznik univerz zato postane papež. Papež priznava pomembnost intelektualne dejavnosti, vendar hkrati računa predvsem na svoje interese in koristi. S svojo avtoriteto papež sicer dokončno suspendira lokalno in cerkveno oblast, univerze pa se vključujejo v politiko papeža.

V svojem boju za avtonomijo pa imajo univerze še eno močno orožje. Grožnje s stavko ali celo odcepitev postaja spricho ugleda univerz močan atribut proti možnim nasprotnikom.

Z doseženo stopnjo avtonomije univerz se prične odnos med univerzitetniki ter študenti močno krhati. Univerzitetni predavatelji s svojo pridobljeno samozavestjo zahtevajo za svoje delo plačilo tudi od študentov. Neredko se zgodi, da sami posojajo študentom denar, za katerega morajo le-ti zastaviti svoje največje imetje - knjige. Prične se vsesplošni trend izrivanja najrevnejših slojev družbe iz univerz. Ob tem se finančna sposobnost in imetje univerzitetnih predavateljev močno dvigne. Na račun tako dobljenih privilegijev neredko postanejo pripadniki tistih družbenih skupin, ki živijo od prihodkov fevdalnega ali prihajajočega kapitalističnega reda.

S takšnim načinom življenja in dela se univerzitetniki zapirajo v neke vrste svojo kasto. Položaj nasledstva, eno bistvenih obeležij plemstva, postane obenem tudi zaščitni znak univerzitetnikov. Primera Bologne ali Padove nam prikazujeta prioriteto in privilegije tako pri študiju kot pri zasedanju izpraznjenih kateder za tiste študente, katerih predniki so bili univerzitetni predavatelji.

Turška nevarnost prinese iz Bizanca ponoven razcvet helinizma. Univerze postajajo dovezetne za nova spoznanja.

Ob krizi srednjeveške sholastike, kljub naporom Nikole Kuzanskega, avtorja zadnjega velikega sholastičnega dela,⁹ se na površje prebija novo obdobje. Humanizem se širi po vseh univerzah Evrope, v tem času že večinoma nacionalno homogenih. Ob pravi poplavi univerz v 13. in 14. stoletju (tabela 1) v Evropi ter ob političnih dogodkih je internacionalizem, tako značilen za obdobje nastajanja univerz, takorekoč izginil.

⁷ Jacques Le Goff; Za drugačen srednji vek, Studia Humanitatis, Ljubljana 1985, str. 213.

⁸ Jacques Le Goff; Za drugačen srednji vek, Studia Humanitatis, Ljubljana 1985, str. 213.

⁹ Zadnje veliko sholastično delo se imenuje Apologija učnega neznanja.

V teh novih razmerah se pojavi nasprotje med srednjeveškim intelektualcem in renesančnim humanistom. Dialektiko in sholastiko nadomeščajo filologija - retorika, Platon in platonski dialog, ki postane temeljna smernica humanistom. Humanisti zane-marjajo stik z masami, saj so večinoma uslužbenci bogatih mecenov.

S tem pravzaprav naredijo v prvem hipu korak nazaj, s časom pa seveda renesansa prinese človeštvu plodove svojega ponosnega dela. S spoznanji, idejami ter veličastnimi deli humanizma se bo odslej napajal ljudski razvoj in napredek.

SKLEP:

Zgodovinsko pomemben tip izvedenca je intelektualce: definirati ga je mogoče kot izvedenca, katerega raziskava v širši družbi ni zaželeno (videli smo, da je imel novonastajajoči "sloj" ob svoji prezentaciji nemalo težav nasproti uradnim srednjeveškim institucijam).

Nova definicija znanja se zoperstavlja "uradnemu" znanju, vsebuje več kot le njegovo deviantno razlago. Intelektualec tako postane marginalni družbeni tip kot neposreden rezultat intelektualnih odklonov oziroma "miselne drugačnosti". Družbena marginalnost intelektualcev se izraža v pomanjkanju njihove teoretske vključitve v realni družbeni svet. Pri definiranju realnosti se zato pojavlja kot protiizvedenec, ki prav tako kot uradni izvedenci jemlje za model družbo kot celoto.

Toda medtem ko je model "uradnega" izvedenca uglašen z institucionalnimi programi in služi njihovi legitimizaciji, se intelektualcev model nahaja v "institucionalnem" vakumu, ki ga družba objektivizira podružba intelektualcev. Od strukturalne konfiguracije družbe pa je odvisno, do katere mere se taka podružba sploh lahko obdrži.

Družbene spremembe, ki so se pričele v 11. stoletju pod vplivom mobilnosti do tedaj relativno zaprtega Zahoda, omogočijo določeno stopnjo "pluralnosti", ki je pogoj za obstoj podružbe intelektualcev.

Z dosegom zavesti o svojem "posebnem sloju", ki ga srednjeveškemu intelektualcu omogoči družba oziroma se za te "privilegije" sam izbori, se le-ta pod vplivom "zgodovinskih dogodkov" umakne v intelektualno podružbo, ki mu daje čustveno zavetje. V podružbi se počuti "doma", kar za širšo družbo ne drži, zato se tudi zapira v neke vrste sorazmerno zaprto družbeno kasto. Pojmovanje intelektualca širša družba zato zanika podružba oziroma "kasta" pa jemlje kot realnost. V tej situaciji intelektualce razvije različne postopke za zaščito negotove podružbene realnosti pred zunanji grožnjami zanikanja/odklanjanja.

Z zatonom srednjega veka in hkrati spremenjenimi družbenimi razmerami se spremeni tudi vloga intelektualcev v družbi. Tako se s pojavom renesančnih humanistov še bolj zanemarija stik z masami in porazdelitev znanja navzven pade na minimum. Preteči je moralo kar nekaj časa, da so se plodovi renesanse in humanizma pokazali v družbi in napajajo nadalji ljudski razvoj in napredek.

Literatura:

- Jacques Le Goff; Za drugačen srednji vek, Studia Humanitatis, Ljubljana 1985.
 Jacques Le Goff; Intelektualci u srednjem vijeku, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982
 Georges Duby; Trije redi ali imaginarij fevdalizma, Studia Humanitatis, Ljubljana 1985.
 Philippe Aries; Otrok in družinsko življenje v starem režimu, Studia Humanitatis, Ljubljana 1990.
 Več avtorjev; Zgodovina v slikah 10, Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1977.
 P. L. Berge, Th. Luckmann; Družbena konstrukcija realnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1988.

TABELA 1:

1	Salerno	9. stol.	16	Cambridge	1284	31	Perpignan	1349
2	Bologna	1088	17	Montpellier	1289	32	Huesca	1354
3	Pariz	1213	18	Lizbona	1290	33	Pavia	1361
4	Oxford	1200	19	Arezzo	13. stol.	34	Krakov	1364
5	Reggio	1200	20	Lerida	1300	35	Orange	1365
6	Vicenza	1204	21	Avignon	1303	36	Dunaj	1365
7	Palencia	1209	22	Rim	1303	37	Pecs	1367
8	Padova	1222	23	Coimbra	1307	38	Heidelberg	1385
9	Neapelj	1225	24	Orleans	1309	39	Köln	1388
10	Vercelli	1228	25	Treviso	1318	40	Budim	1388
11	Toulouse	1229	26	Perugija	1320	41	Ferrara	1391
12	Siena	1246	27	Cahors	1332	42	Erturt	1392
13	Valencia	1245	28	Valladolid	1346	43	Angers	1398
14	Salamanka	1239	29	Praga	1348	44	Piacenza	1248
15	Sevilla	1256	30	Firence	1349	45	Grenoble	1339

VIR: Zgodovina v slikah 10, DZS, Ljubljana 1977, stolpec 477